

An aerial photograph of a village built on a hillside overlooking a large, deep blue lake. The most prominent feature is a large, white church with a tall, pointed spire. Other buildings with grey roofs are scattered across the hillside, surrounded by lush green trees. The sky is clear and blue.

Jože Till

Po Koroški in Štajerski

Kulturnozgodovinski vodnik po dveh
avstrijskih zveznih deželah

Mohorjeva
Hermagoras

Jože Till

Po Koroški in Štajerski

Kulturnozgodovinski vodnik
po dveh avstrijskih zveznih deželah

Mohorjeva
Celovec

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(436.4/.5)

TILL, Jože

Po Koroški in Štajerski : kulturnozgodovinski vodnik po dveh avstrijskih zveznih deželah / Jože Till ; [prevod Seta Oblak, Jože Till ; slike Jože Till ; zemljevidi Brigitte Till-Spausta, narisala Irena Slavkov]. - 1. izd. - V Celovcu : Mohorjeva družba, 2023

ISBN 978-3-7086-1124-2

COBISS.SI-ID 165764099

Jože Till

Po Koroški in Štajerski

Slike: Jože Till

Prevod: Seta Oblak, Jože Till

Lektorat: Stanislav M. Maršič, Valentin Logar

Urednik: Hanzi Filipič

Oblikovanje ovitka: ilab.at

Ovitek, spredaj: Otok ob Vrbskem jezeru (Maria Wörth) na Koroškem

Ovitek, zadaj: Grüner See (Zeleno jezero) na Štajerskem

Zemljevidi: Brigitte Till-Spausta; narisala: Irena Slavkov

© slovenske izdaje 2023, Mohorjeva založba, Celovec – Dunaj – Ljubljana

Izdala, založila in tiskala Mohorjeva družba v Celovcu 2023

Za družbo: Franc Kelih in Karl Hren

1. izdaja 2023

Naklada: 600

Cena: 28,90 €

ISBN 978-3-7086-1124-2

Gefördert aus Mitteln der Abstimmungsspende Kärnten 2020

Izid knjige je bil podprt s sredstvi iz plebiscitnega daru Koroška 2020.

 Bundeskanzleramt

Vsebina

Uvodne besede	9
Vpogledi v čarobno-bizarno Koroško in Štajersko	11
Kultura in umetnost	12
Gradovi, dvorci, palače, grajske razvaline	23
Prebivalstvo in jeziki	24
Slovenci na Koroškem in na Štajerskem v Avstriji	25
Gospodarstvo	28
Verstva	29
Kuhinja na Koroškem in Štajerskem	31
Geografske danosti	36
Pokrajina, Narodni parki, reke in jezera	37
Koroška (Kärnten)	39
Geografija	41
Zgodovina Koroške	43
Celovec ob Vrbskem jezeru (Klagenfurt am Wörthersee)	54
Karnburg (Krnski grad)	70
Gospa Sveta (Maria Saal)	72
Štalenska gora (Magdalensberg)	74
Šentvid ob Glini (St. Veit an der Glan) in	
Šentjurij ob Dolgem jezeru (St. Georgen am Längsee)	75
Hochosterwitz (Ostrovica)	79
Otok (Maria Wörth) ob Vrbskem jezeru in	
Jedrovca (Pyramidenkogel)	80
Hodiše (Keutschach) in Podjerberk (Kathreinkogel)	82
Vrba ob Vrbskem jezeru (Velden am Wörthersee), Keltski muzej na	
Bregu (Keltenwelt Frög) in Strmec (Sternberg)	83
Osoje (Ossiach), Steinhaus v Steindorfu ob Osojskem jezeru in	
Landskron (Vajškra)	84
Dolina	87
Žihpolje (Maria Rain) in Humberk (Hollenburg)	88
Podgorje/Maria Elend, Borovlje (Ferlach), Sele-Cerkev/Zell-Pfarre	88
Železna Kapla/Bad Eisenkappel in njena okolica	90
Dobrla vas/Eberndorf in Wasserhofen (Žirovnica)	94
Kamen v Podjuni (Stein im Jauntal), Klopínsko jezero (Klopeinersee),	
Gracarca in Zabláško močvirje (Sablatnigmoor)	95
Globasnica/Globasnitz in Gora sv. Heme/Hemmaberg	96
Pliberk/Bleiburg	97
Velikovec (Völkermarkt)	99

Grebinj (Griffen)	100
Vovbre (Haimburg) in Djekše (Diex)	102
St. Paul im Lavanttal (Šentpavel v Labotski dolini)	103
Šentandraž (St. Andrä im Lavanttal) in Wolfsberg v Labotski dolini	106
Hüttenberg in Maria Waitschach	109
Breže (Friesach)	110
Krka (Gurk) in Straßburg	112
Metnitz in St. Wolfgang ob Grades	117
Beljak (Villach)	119
Marija na Zilji (Maria Gail), Baško jezero (Faakersee), grajska razvalina Bekštanj (Burgruine Finkenstein)	123
Podklošter (Arnoldstein) in Vrata (Thörl)	124
Čajna (Nötsch)	126
Šmohor (Hermagor), Prešeško jezero (Pressegger See) in Garnitzenklamm	128
St. Helena am Wieserberg in Gurina	129
Kötschach-Mauthen	129
Maria Luggau in Lesachtal	131
Weißensee in Gerlamoos	132
Fresach (Breze)	133
Špital ob Dravi (Spittal an der Drau)	134
Sankt Peter in Holz – Teurnia	135
Molzbichl	136
Millstatt	137
Gmünd	140
Maltatal (Dolina Malte) in Malta Hochalmstraße (Maltska alpska cesta)	141
Bad Kleinkirchheim, planina Nockalm	143
Heiligenblut in Großglockner Hochalpenstraße (visokogorska cesta čez Veliki Klek)	144
Štajerska (Steiermark)	147
Geografija	150
Zgodovina Štajerske	151
Graz (Gradec)	157
Thal	184
Samostan Rein	185
Straßengel	186
Das Freilichtmuseum (Muzej na prostem) Stübing in Lurgrotte	188
St. Erhard v Breitenau	189

Bärnbach in Piber	190
Stainz in dežela vina Schilcher (Schilcherland).....	194
Wernersdorf	196
Ehrenhausen	197
Seggauberg	199
Die Schiffsmühle v Murecku (Plavajoči mlin pri Cmureku) in Bad Radkersburg (Radgona)	200
Riegersburg – Zotter – Kornberg	202
Weiz in Weizberg	203
Pöllau in Pöllauberg	205
Hartberg, dvorec Herberstein in Stubenberg	206
Samostan Voralpe	208
Neuberg an der Mürz	210
Mariazell (Marijino Celje)	211
Bruck an der Mur (Bruck na Muri) in Grüner See (Zeleno jezero)	213
Leoben	215
Göss	217
Eisenerz – Erzberg – Leopoldsteinersee	218
Gesäuse	219
Samostan Admont in Frauenberg	220
Burg Strehlau (grad Strehlau) pri Rottenmannu	223
Samostan Seckau	225
Red Bull Ring Spielberg	229
Judenburg in St. Georgen ob Judenburg	229
Samostan St. Lambrecht	231
Murau in Turracher Höhe	233
Ranten	238
St. Peter am Kammersberg	240
Pürgg	241
Tauplitz	243
Bad Aussee – Altaussee – Grundlsee – Toplitzsee	245
Schladming in Ramsau	247
Gröbming in Naturpark (Naravni park) Sölk­täler	248
Seznam literature	251
Seznam koroških in štajerskih krajev	259
Naslovi Graz (Gradec)	266
Naslovi Celovec (Klagenfurt)	267

Uvodne besede

Ta knjiga je pripomoček za pripadnike avtohtone slovenske manjšine na Koroškem in na Štajerskem, za Slovence, ki živijo v matični državi, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem ali pa širom sveta, in naj bi dala predstavo o tem, kaj sta avstrijska Koroška in Štajerska, kaj sta bili in kako ju je treba razumeti.

Ob večkratnih srečanjih s kraji in njihovimi prebivalci sem doživel veliko nepričakovanega. Predvsem sem spoznal prijazne ljudi, ki so bili vedno pripravljene pomagati in dajati informacije. Knjiga oziroma vodnik je strukturiran tako, da najprej dobite vpogled v deželo z njeno kulturo in naravnimi danostmi; temu sledi opis zveznih dežel Koroške in Štajerske z njunimi posebnostmi in lastnostmi, ki so pomembne za identiteto zveznih dežel. V vodniku pa ne navajam oz. priporočam gostišč, hotelov ali restavracij, kjer bi lahko zadostili vsakdanjim potrebam in prespali.

Ta vodnik bi vam rad pomagal na potovanju in zbudil v vas željo, da pogosteje obiščete deželi ter opisane kulturne in naravne zaklade. Vam ostane prepuščeno, da na poti odkrijete tudi druge dragulje, ki tu niso omenjeni. Avtor je večkrat obiskal kraje v zveznih deželah. Ob obisku oziroma ogledu mest in krajev razmišljanja ali verovanja, upodobljenega v kamnu, opeki ali betonu, naj bo kot živ opomin prisotna kitica pisatelja **Petra Handkeja**, rojenega v **Grebinskem Klostru/Stift Griffen** na Koroškem:

„Kdor ne spoštuje krajev,
ni vreden besed
(in obratno, in
spet obratno).“

Knjiga si prizadeva za celosten pristop, za katerega je zelo pomembna raznolikost, k temu pa spada tudi versko-svetovnonazorska raznolikost. Nasprotuje prepričanju, da je za sodobno družbo značilna vse večja sekularnost. Religija je v svoji raznolikosti namreč del modernega časa. Ljudje živijo v versko in svetovnonazorsko (ateistično, agnostično) pluralni družbi, ki predstavlja izziv in je dokaj naporna tako za verne kot za neverne. Za mir in sožitje so potrebni strpnost, spoštovanje, pozornost in s tem pluralizem. **Jürgen Habermas** je to formuliral takole: „Dokler imajo verske skupnosti vitalno vlogo v državljanski družbi, ne smejo biti izgnane iz politične javnosti.“ Na Koroškem in Štajerskem živijo katoličani in protestanti, pravoslavni in judje, muslimani in budisti, agnostiki in ateisti.

Heiligenblut z Velikim Klekom (Großglockner) na Koroškem

Vpogledi v čarobno-bizarno Koroško in Štajersko

Koroška in Štajerska sta raznoliki deželi, pravi eldorado za popotnike in domačine, ki so jim všeč poslopja, cerkve, muzeji, koncertne dvorane, hribi, doline, soteske, apnenčaste stene, gorski vrhovi, slapovi, reke in jezera. Pokrajine od Heiligenbluta do Laboda ter od doline Aniže do Mure so različne, imajo pa tudi marsikaj skupnega: zelene griče, iglaste, listnate in mešane gozdove, gorovja, kopalna jezera in vinogradniška območja. Ozemlje zaznamujejo Alpe, pa tudi naravni prostori ob rekah Drave, Krke, Aniže in Mure ter enkratna mesta z okoliško pokrajino: **Celovec ob Vrbskem jezeru (Klagenfurt am Wörthersee)** s sredozemskim pridihom in Karavankami; svetovljanski **Gradec ob Muri (Graz)** z ljubko obrobo hribov. Zelena, z naravo povezana Štajerska s svojimi hribi, griči in dolinami vabi z blagimi ravninami in visokimi gorami, idilična Koroška pa s toplimi kopalnimi jezeri ter z nezamenljivimi hribi in gorami. Cerkve, samostani in gradovi spadajo med kulturne dobrine in pokrajin si ni mogoče zamisliti brez njih, **Heiligenblut** z Großglocknerjem (Velikim Klekom), **Admont** z naravnim parkom Gesäuse, stolnica in Schlossberg v **Gradcu**, celovška stolnica s Karavankami, **Otok (Maria Wörth)** z Vrbskim jezerom ali samotni grad **Riegersburg** na pečini.

Koroška in Štajerska imata tudi bizarne senčne plati: odnos do velikanskega dotoka beguncev je kontroverzen, poleg etične solidarnosti se pojavljata tudi trezen in odgovoren pristop, ki preverja zmogljivosti pravne države, in golo zavračanje iskalcev pomoči. Poleg ljudi, ki v svojem življenju vidijo smisel, najdemo tudi veliko samomorilcev, veliko odvisnikov od alkohola in drog, veliko mrtvih zaradi mamil. Poleg tistih ljudi, ki se jim življenje posreči, so tudi nesrečni, osamljeni, taki, ki komaj životarijo zaradi nasilja ali spolnih zlorab. Poleg imenitnih palač, vil in hiš obstaja tudi brezdomstvo, življenje brez strehe nad glavo. Poleg kulta mladosti so tudi ostareli ljudje, odrinjeni v domove za starostnike ali pa so zaradi starosti diskriminirani. Poleg naraščajočega strahu pred prihodnostjo obstaja tudi nekrofilija, ljubezen do smrti, ki je grozljiva. Poleg ljubeče pozornosti do družinskih članov obstaja tudi osebno, družbeno in strukturno nasilje; to dokazuje obstoj varnih hiš za ženske.

Kljub vsemu sta Koroška in Štajerska deželi, ki ju je mogoče spoštovati in ljubiti, ker poleg raznovrstnih slabosti premoreta tudi mnogo prednosti, ki jih je mogoče videti in na katere so prebivalci lahko ponosni. Imata nedotaknjeno naravo, gorske reke s pitno vodo, zasnežene gore, čista jezera, prijazne gostitelje, okusne jedi, prikupno očarljivost in vsakovrstno kulturno ponudbo.

Koroško in Štajersko še vedno razjeda njuna zgodovina. Sledove sta pustila zlom večnacionalne države ob koncu prve svetovne vojne, klavrno propadli poskus demokratizacije v prvi avstrijski republiki in stanovska državna ureditev. Marca 1938 je sledila priključitev (Anschluss) Avstrije Hitlerjevi Nemčiji in strahovlada nacionalsocializma, ki je leta 1939 svet pahnil v drugo svetovno

vojno, skoraj neprekosljivo po svoji grozovitosti. Sledili so težavno vstajanje iz ruševin, kar je bilo možno le s pomočjo tujine, pridobitev suverenosti s podpisom Avstrijske državne pogodbe ter postopno vključevanje v Evropo in svet. Padec železne zavese, pristop k Evropski uniji in spopad s preizkušnjami, ki jih prinašajo vojne in beda beguncev, so deželama naložili nove dolžnosti. Država in njena družba sta morali prehoditi pot od agrarne preko industrijske družbe v storitveno in komunikacijsko družbo.

Kultura in umetnost

Starejša železna doba se po slavni grobiščih v Hallstattu v Gornji Avstriji imenuje „halštatska doba“ (800–400 pr. Kr.). Najstarejše pričevanje umetniške dejavnosti iz starejše železne dobe je kulturni voz iz **Strettwega**; najdišče iz te dobe je tudi grobišče **Kleinklein** na Štajerskem.

Iz časa Rimljanov izvira mladenič s **Štalenske gore (Magdalensberg)** na Koroškem. Rimske izkopanine so v krajih **Teurnia pri Špitalu ob Dravi** na Koroškem, v kraju **Flavia Solva pri Leibnitzu (Lipnici)**, v muzeju v **Globasnici/Globasnitz** in v **Lorchu** pri mestu **Enns**.

Štalenska gora (Magdalensberg)

Mladenič s Štalenske gore

Lendorf, Keltska žena

Pri gradnji cerkva so bile nove monumentalne stavbe iz kamna, ki so se zgledevale po centralni ali dvoranski gradnji rimskih cerkva. Pri cerkvenih stavbah, ki so nastajale od 4. stoletja dalje, so graditelji prevzeli obliko antične bazilike („*aula regia*“). Rimska bazilika je bila zasnovana v četrkotniku in se je prilagajala antičnemu mestu, bila je simbolična odslíkava kozmosa z njegovimi štiri nebesnimi stranmi. Pročelje je ustrezalo mestnim vratom. Vzdolžna ladja s stebri je bila podobna glavni cesti, obrobljeni z arkadami. Z rozetami okrašeni kasetirani strop je spominjal na zvezdno nebo. Prečna ladja je predstavljala glavno prečno cesto k cesarskim rezidenčnim prostorom s slavolokom. Korni obok je vodil v apsidno, prestolno dvorano cesarja. Zgodnjekršćanske cerkve na Koroškem so ustrezale tipu bazilike, čeprav niso imele prečne ladje. Koroška ima iz časa zgodnjega krščanstva največ nekdanjih cerkvenih stavb na **Gori sv. Heme/Hemmaberg pri Globasnici/Globasnitz**, kjer je bila velika romarska božja pot v pozni antiki. Bazilikalne gradnje pozne antike ne smemo zamenjevati s častnim naslovom bazilika.

Krnski grad (Karnburg), pisar

Gospa sveta, voz duš oz. „poštna kočija“

Po preseljevanju narodov in ponovnem pokristjanjevanju alpskega in donavskega območja so v 7. stoletju zrasli pomembni spomeniki. Karolinška umetnost je hotela vzpostaviti povezavo med antičnimi oz. klasičnimi in krščanskimi oz. domačijskimi oblikami.

Franki so verjetno po Rimljanih prevzeli strateško pomembne kraje, h katerim spadata **Krnski grad (Karnburg)** s knežjim kamnom in središče oblasti **Virunum**. Gradnja cerkve je bila povezana z osmi neba, sever je bil prisposodba teme in smrti, vzhod simbol sončnega vzhoda, jug simbol svetlobe in zahod prisposodba sončnega zahoda in oblasti zla.

Medtem ko bazilika takoj usmeri pogled k oltarju, romanika razčleni prostor s postavitvijo stebrov in z loki obokov. Pred apsidno se vrine prečna ladja kot nasprotje vzdolžne ladje. Osnovna oblika cerkvene gradnje postane križ. Romanika v križu poveže horizontalo in vertikalno, nebo in zemljo, Boga in človeka. Cerkev postane Božji grad na zemlji. Romanska gradnja je mogočna,

okna so ozka in se končujejo s polkrožnimi oboki. Celo ploski leseni strop bazilike se je moral umakniti obokom. Stene z njihovimi velikimi površinami so zrahljale poslikave. Bog na prestolu v mandorli nad glavnim portalom je simbol razumevanja sveta v romaniki. K razvoju umetnosti so od 12. stoletja pomembno prispevali avguštinski kanoniki, benediktinci in cistercijani s svojimi cerkvami in samostani. Romansko umetnost najdemo na Koroškem in Štajerskem. Ohranjeni so portali, freske in kostnice. Številne cerkve izvirajo iz časa romanike, vendar so bile številne v baroku preoblikovane. Zanimajo se ohranile v prvotnem romanskem slogu predvsem podeželske cerkve. Na Koroškem so stolnica v **Krki**, samostanska cerkev sv. Pavla v Labotski dolini, nekdanji samostanski cerkvi v **Millstattu** in **Vetrinju**, cerkev na Petersbergu v **Brežah (Friesach)** in podružnična cerkev sv. Helene na Wieserbergu v slogu romanike. Na Štajerskem pa samostan **Seckau**, podružnična cerkev v **Pürggu**, kostnica v **Hartbergu** in nekdanja samostanska cerkev v **Gössu**.

Karolinška umetnost v Molzbichlu

Kripta v Krki

Od 12. stoletja so ljudje spremljali dogajanje v naravi in ugotavljali njegove zakonitosti. Logično mišljenje se je povežalo v simbiozo z versko-mističnim pogledom in se razvilo v celovito razumevanje duhovnega in čutno zaznavnega sveta. Slogovne prvine gotike so bile zašiljeni loki, križno rebrasti oboki, oporniki, vzpenjajoče se stene, fiale in stolpi. Gotske stavbe so se zanosno vzpenjale nad nizke mestne hiše in nad svet, lepo in vidno so razčlenjevale strukturo nosilnih in povezovalnih gradbenih elementov in posebno skrb namenjale svetlobi. Tenke stene so imele okna, ki so se iztezala tja do obokov. Za učenjake 12. in 13. stoletja je bila svetloba vir vse vidne lepote in vseh vidnih reči ter prvi pogoj za red in vrednost. Portal na zahodu je bil prisposodba vrat v nebesa, nad katerimi kraljuje Kristus kot vladar vesoljstva, okrog njega pa so razvrščeni stvarjenje in liki odrešenjske zgodovine Stare in Nove zaveze. Gotska cerkev je obrnjena proti vzhodu in ima večinoma tloris v obliki križa. Odločen dejavnik gotike je bila naraščajoča težnja k subjektivnemu in individualnemu. Pomembno vlogo sta imeli sholastična teologija in emocionalna mistika. S tem je bilo povežano spoštovanje čutov. Pomembne karakteristike gotske umetnosti so izjemna višina, spremenjen gradbeni okras in napredna tehnika.

Krilni oltar pri Gospe Sveti

Bernard iz Clairvauxa (1091–1153) je zahteval, da so cerkve cistercijanov skromne, neometane, brez okrasov in barv ter opremljene samo z majhnim nadstrešnim stolpičem. Križ naj bi bil le iz lesa in steklena okna bela. Njegov cilj je bila čim bolj preprosta, skromna in pregledna gradnja iz neometanega kamena.

Gotiki je postopoma uspelo prevladati šele proti koncu 13. stoletja, pri čemer so se na Koroškem in Štajerskem mešane oblike romanike in gotike obdržale vse do 16. stoletja.

Umetnost pozne gotike kaže, kako so ljudje poskušali obvladati svoje strahove. Drugo poleg drugega prikazuje nadzemsko lepoto in eleganco lepih Madon t. i. mehkega sloga in hkrati odbijajočo grdoto kužnega znamenja. Marija Zavetnica s plaščem prikazuje, kako se ljudje zatekajo pod Marijin plašč pred grozečimi nevarnostmi sveta (vojna, lakota, kuga) ter iščejo varstvo pred jezo Boga, ki jim pošilja na trpljenje. Značilnost pozne gotike so zvezdni in rebrasti oboki.

Slikarstvo in kiparstvo sta doživela razcvet. Nastale so krajevne šole, npr. v **Be-ljaku**. Zelo razširjeni so bili krilni oltarji. Eden najpomembnejših slikarjev pozne gotike je bil **Thomas von Villach – Tomaž Beljaški** (1435/1440–1523/1529). Za najlepšo gotsko meščansko hišo velja **Kornmesserhaus** (ok. 1500) v **Brucku ob Muri** na Štajerskem.

Gotski slog imajo na Koroškem dominikanska cerkev in krilni oltar v cerkvi nemškega reda v **Brežah (Friesach)**, stolnica in župnijska cerkev v **Šentandražu** v **Labotski dolini (St. Andrä im Lavanttal)**, romarska cerkev pri **Gospe Sveti**

(**Maria Saal**), župnijska cerkev v **Heiligenblu-tu**, župnijska cerkev v **Hochfeistritz**, župnijska cerkev v **Kötschachu** in podružnična cerkev v

*Kristus v mandorli,
St. Helena am Wieserberg*

Notranjščina nekdanje samostanske cerkve v Neubergu

Straßengel, cerkev

Laasu v Gornji Ziljski dolini, cerkev v Waitschachu, cerkev na Štalenski gori (Magdalensberg), krilni oltarji v Krki (Gurk), Podgorjah/Maria Elend, pri Mariji na Zilji (Maria Gail), v Osojah (Ossiach) in St. Wolfgangu ob Gradesu. Na Štajerskem pa so v gotskem slogu narejeni Kornmesserhaus in cerkev sv. Ruperta v **Brucku na Muri**, župnijska cerkev v **Eisenerzu**, stolnica, mestna župnijska cerkev in Leechkirche – cerkev Marijinega vnebovzeta – v **Gradcu**, romarska cerkev v **Judendorf-**

Straßengelu, mestna župnijska cerkev v **Murauu**, samostan v **Neubergu** ob reki Mürz, grad **Strechau** ter krilni oltarji v krajih **Gröbming** in **St. Lambrecht**.

Za renesanso sta značilna preusmeritev k človeku in ponovno rojstvo antike. Namesto dotedanje naravnosti na onstranstvo je renesansa naravnana na tostranstvo. V renesansi se posameznik emancipira iz vnaprej danih struktur. Človek in svet postaneta simbol božanskega. Na posvetnem področju so palače, mestne hiše, dvorci za bivanje in za zabavo tisti, ki nastajajo z arhitekturnimi in drugimi umetniškimi sredstvi kot celovite umetnine. Na cerkvenem področju se zgodovina Božjega sporočila praznuje z vsemi sredstvi umetnosti v procesijah in igranih svetopisemskih prizorih. Idealni človek kot absolutni knez nastopa v oblačilih antičnih bogov in junakov. Bog, Jezus, Marija in svetniki nastopajo v klasično lepi telesnosti kot Jupiter, Junona itd. Arhitektura

uporablja v povezavi s stebri in zidnimi venci banjasti obok, kupolo in polkrožni lok. Renesansa ljubi čiste poteze in mirujoče oblike. Njen cilj je sama v sebi mirujoča centralna stavba. Vendar prevladuje zgradba s kupolo v povezavi z bazilikalno vzdolžno ladjo. Tako je nastala jezuitska cerkev. Naravna dnevna svetloba in poudarjanje vodoravnega podčrtujeta „telesnost“ same v sebi mirujoče stavbe. Kiparstvo, slikarstvo in ornament se vključujejo v arhitekturo ter se ji podrejšajo. V slogu renesanse so na Koroškem sezidani gradovi **Hochosterwitz** (Ostrovica), **Landskron** (Vajškra), dvorec Porcia v **Špitalu ob Dravi**, Deželna hiša in notranja dvorišča z arkadami v **Celovcu**. Na Štajerskem pa Deželna hiša in z arkadami obdana notranja dvorišča v **Gradcu**, mavzolej nadvojvode Karla II. v **Seckauu**, mavzolej cesarja Ferdinanda II. v **Gradcu**, mavzolej Ruprechta in Wolffa von Eggenberg v **Ehrenhausnu**, **Riegersburg** in grad **Strechau**.

Deželna hiša v Celovcu (Landhaus, Johann Anton Verda)

Dvorec Eggenberg v Gradcu (Schloss Eggenberg, Giovanni Pietro de Pomis)

Barok ima duhovno ozadje v verskem obnovitvenem gibanju v drugi polovici 16. stoletja. Značilni zanj so prekipevajoče življenjsko občutje, na novo pridobljena samozavest, čustveno občutje pobožnosti in odrešitev pred turško nevarnostjo. To je privedlo do razcveta gradbeništva – zrasli so številne cerkve, samostani, palače in dvorci. Starejše stavbe, predvsem tiste iz romanike, so pogosto dobile baročno preobleko, pri zvonikih je to pomenilo predvsem čebulaste kupole.

Osnovna oblika baroka je oval, valovita črta, voluta, krivulja, zanka. Oznaka barok prihaja iz portugalsčine in pomeni nekaj poševnega ali nepravilnega, bizarnega. Španska beseda „barucca“ pomeni nenavadno oblikovan biser. Te oblike izražajo prekipevajoče življenjsko občutje, nemirno nastajanje in priganjanje. V njih prodira na dan čutno uživanje ob svetlobi, barvah, okraskih in telesnosti, deloma z divjo silo, deloma z igrivo nežnostjo. Približevanje Bogu ne poteka zadržano, ampak v ekstazi navdušenja ali v razočaranju in obupu. Cerkve so reprezentativni prostori, v katerih se izoblikuje baročno občutje življenja. Katoliško načelo, da se čutno izkoristi kot kažipot k nadčutnemu, tu doseže vrhunec.

Cerkev Mariahilf (Marije pomočnice) v Gradcu (Giovanni Pietro de Pomis)

Detajl z mavzoleja Eggenbergerjevih v Ehrenhausenu (Giovanni Pietro de Pomis)

Barve predvsem v poznem baroku izgubijo svojo težo. Zdaj ne sijeta več nasičena rdeča in modra, ampak se sijoča belina razcepi na svetlo rožnato barvo, nežni oker in dišečo zeleno. Cerkveno stavbarstvo se zlije s kiparstvom, štukaturo in slikarstvom ter ustvari zmagoslavno celovito umetnino. Ta zadnja stopnja zahodnega cerkvenega stavbarstva ne doseže vrhunca v mestnih stolnicah, ampak v samostanih in romarskih cerkvah na podeželju. V cerkvenih stavbah vedno znova srečujemo splošne teme: poveličevanje Svete Trojice, Jezusovega imena in Matere Božje. V življenju svetnikov vidimo boj vere zoper nevero, premagovanje grehov s krepostmi, in to občudujejo posebljeni tedaj znani deli sveta: Evropa, Azija, Afrika, Amerika. Poseben pomen dobi osvetlitev. Skozi velika, svetla okna neovirano lije v te prostore sončna svetloba, da lahko zasijejo zlati ornamenti, barvite štukature in vse drugo razkošje. Dnevna svetloba prihaja tudi skozi kupolo. Kjer je strop raven ali obokan nad cerkveno ladjo, se s pomočjo perspektive odpira proti nebu. Duhovno središče baročne cerkve je oltar s tabernakljem, pogosto poudarjen s stebri in baldahinom. Prižnice z velikimi strešicami so bogato opremljene in nameščene ločeno od oltarnega območja v prostoru za laične vernike. Na empori so čudovite orgle.

K razcvetu baroka na Štajerskem sta prispevala italijanska stavbenika **Giovanni Pietro de Pomis** (1569–1633) in **Domenico Sciassia** (1599–1679). Na področju arhitekture so delovali **Johann Bernhard Fischer von Erlach** (1656–1723), **Carlo Antonio Carlone** (1635–1708), **Veit Königer** (1729–1792) in **Johann Georg Stengg** (1689–1753). Kiparji so bili **Georg Raphael Donner** (1693–1741) in **Balthasar Moll** (1717–1785). Slavni baročni slikarji so bili **Bartolo-**

meo Altomonte (1694–1783), Martino Altomonte (1657–1745), Daniel Gran (1694–1757), Paul Troger (1698–1762), Franz Carl Remp (1675–1718), Matthias von Görz (1670–1731), Martin Johann Schmidt („Kremser Schmidt“, 1718–1801) in Johann Cyriak Hackhofer (1675–1731).

Admont, Božje razodetje z evangelisti in s cerkvenimi učitelji (Bartolomeo Altomonte)

Baročna so na Koroškem palača Goess v Celovcu, dvorec Pöckstein, župnijska cerkev na Peravi (Perau) pri Beljaku, bazilika Maria Loreto v Šentandražu v Labotski dolini (St. Andrä im Lavanttal), notranja oprema cerkva v krajih Krka (Gurk), Gospa Sveta (Maria Saal), Lieding, Metnitz (Metnica), Millstatt in Osoje (Ossiach), notranja dvorišča samostanov v Krki, Šenturiju ob Dolgem jezeru (St. Georgen am Längsee) in Dobrli vasi/Eberndorf.

Na Štajerskem pa so baročne palača rodbine Attems, cerkev Marije Pomočnice (Marija Hilf), bazilika Marije Tolažnice (Maria Trost), dvorec Eggenberg in Kalvarija v Gradcu, bazilika v Mariazellu, samostan Rein, romarska cerkev

Pöllau, obok v cerkvi (Matija Goriški oz. Matthias von Görz)

Graz, obok v palači Attems (Franz Carl Remp)

Frauenberg, cerkev na **Weizbergu**, cerkev v **Pölla**u in knjižnica samostana **Admont**.

Vse večji antropocentrični individualizem, politično-socialna gibanja, rastoča posvetnost mišljenja in družbeni procesi, kot je bila francoska revolucija, so v Evropi povzročili družbene spremembe. Duhovno atmosfero sta določala racionalizem in razsvetljenstvo. Naravoslovje in

filozofija sta dosegla, da se je svet zdel razumsko prepoznaven in obvladljiv. Uveljavljati se je začela predstava o sreči v tostranskosti, religiozni svetovni nazor z onstransko usmerjenostjo se je umaknil v ozadje. Po preobilju baroka in rokokoja so ljudje spet zahrepeneli po naravnem, preprostem, jasnem in pametnem. Gradnjo posvetnih in cerkvenih stavb je začel usmerjati trezni duh, ki pa mu je bila vseeno pomembna reprezentacija. Cerkveno stavbarstvo v jožefinizmu je bilo stvarno, preprosto in brez fantazije. Mistika in globina sta se izgubili. Ker pa so cerkveni krogi klasicizem dojeli kot rezultat razsvetljenstva, ki je odklanjalo religijo, so pri iskanju kakega novega stavbarskega sloga segli nazaj v romaniko. Romantika in restavracija sta našli ustrezno oblikovno govorico v gradbenem slogu gotike – v novi gotiki. Religiozno je iskalo svojo potrditev v konservativni, v preteklost obrnjeni držji, povezani s subjektiviz-

Wörthersee arhitektura (Arhitektura Vrbskega jezera)

Klasicistični oltar v pokopališki kapeli v Osojah (Ossiach)

mom in individualizmom. Klasicizmu lahko pripišemo skulpturo Križanje v pokopališki kapeli v **Osojah** (Ossiach).

V drugi polovici 19. stoletja se je v historizmu razvil slog, ki se je spet začel navezovati na zgodovinske sloge: neoromanika, neogotika, neorenesansa,

Graz, hišna fasada z jugendstilom v Sporgasse

Celovec (Klagenfurt), hiša umetnikov (Künstlerhaus)

neobarok. Evangeličanska Janezova cerkev ob Lendkanalu v Celovcu je prav tako iz dobe historizma kot Heilandskirche (evangeličanska cerkev Zveličarja), Herz-Jesu-Kirche (cerkev Srca Jezusovega), opera, Musikvereinsaal (Dvorana glasbenega društva), mestna hiša, Joanneum in osrednje pokopališče v Gradcu, samostanska cerkev v Admontu na Štajerskem.

Glavnih impulzov za slog secesije (jugendstil) niso dala prizadevanja za restavracijo, ampak jih je dala umetnost: impresionizem, ekspresionizem in surrealizem. Hotel Wiesler v Gradcu ima poslikavo v jugendstilu in Künstlerhaus (Hiša umetnikov) v Celovcu je arhitekturni dosežek v jugendstilu.

Ekspresionizem je bilo gibanje, ki je v Avstriji v letih 1909–1920 zajelo predvsem književnost in upodabljačo umetnost. Iztočnici „individualno stopnjevanje“ in „kolektivna solidarnost“ sta se razmejili od naturalizma in simbolizma, hoteli sta povezati med sabo estetske in etične zahteve, cilj je bil ustvariti „novega človeka“. Med najpomembnejšimi predstavniki ekspresionizma v koroškem slikarstvu sta Herbert Boeckl (1894–1966), ki pa prestopa slogovno usmeritev, in Anton Kolig (1886–1950). V središču del je človek v svoji telesni in duhovni šibkosti ter ranljivosti. V tem času je bil na Koroškem aktiven tudi

Wernersdorf, sv. Urban (Gerald Brettschuh)

Apokaliptična kapela v cerkvi sv. Egidija v Celovcu, Mrtvaški ples (Ernst Fuchs)

Nötscher Kreis – Čajnski krog: **Anton Kolig**, **Sebastian Isepp** (1884–1954), **Franz Wiegele** (1887–1944) in **Anton Mahringer** (1902–1974).

Eden najpomembnejših predstavnikov dunajske šole v Avstriji je **Ernst Fuchs** (1930–2015). Fantazije, sanje, vizije, surrealističnost in iz podzavesti priklicane predstave se obravnavajo kot resničnost in se tako tudi, zvesto tej resničnosti, realistično preoblikujejo v sliko. Bistvo fantastičnega realizma je vključiti v sliko figurativnost, obliko, barvo in podobo v njihovi dragocenosti in razno-terosti. Znani so cerkev v **Thalu** in kapela v cerkvi sv. Egidija v **Celovcu**, delo **Ernsta Fuchsa**, ter župnijska cerkev v **Bärnbachu**.

Steinhaus v Steindorfu (Günther Domenig)

Graz, Kunsthhaus (Hiša umetnosti, Peter Cook, Colin Fournier)

Znani sodobni slikarji sodobne umetnosti so **Maria Lassnig** (1919–2014), **Hans Bischoffshausen** (1927–1987) in **Giselbert Hoke** (1927–2015). Med sodobnike pa spada tudi **Kiki Kogelnik** (1935–1997). Sodobni umetniki so zagovorniki pluralizma, prostorska zasnova je podrejena funkcionalnosti in potrebam uporabnika. Gradbeni materiali so jeklo, beton, steklo, aluminij in les. Ti materiali ob pomoči sodobne tehnike omogočajo nove konstrukcije, kot so šotorska streha, železobetonska in skeletna gradnja. Slogovne oblike so razrahljane, arhitekti moderne in postmoderne dajejo prednost individualnemu oblikovanju. Arhitektura se dojema kot vsakdanja kultura v pokrajinski in družbeni povezavi. Tematska področja se pri tem razlikujejo glede na zvezno deželo. Na Koroškem spadajo k sodobni arhitekturi „Steinhaus“ (Kamnita hiša) **Günterja Domeniga** (1934–2012), stavba Hypo Alpe Adria **Thoma Mayna**, razgledni stolp na Jedrovci (Pyramidenkogel) **Marka Klaura**, **Dietmarja Kadena** in **Markusa Lacknerja**. Na Štajerskem pa pripadajo sodobni arhitekturi Hiša umetnosti (Kunsthhaus) oz. „Friendly Alien“ **Petra Cooka** in **Colina Fourniera**, otok **Vita Acconcija**, **Helmut List Halle** s stolpom **Science Tower Markusa Pernthalerja**.

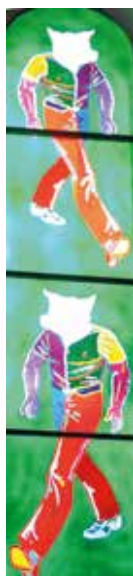
Tej težnji po moderni umetnosti so se v Avstriji priključile tudi moderne sakralne stavbe. Po drugem vatikanskem koncilu je nastopila v arhitekturi prelomna faza. Nastala je popolnoma nova podoba cerkve, umetnost in cerkev sta navezali dialog, na Koroškem cerkve sv. Terezije, sv. Heme in sv. Don Bosca v

Celovec (Klagenfurt), železniška postaja, stena obtožencev (Giselbert Hoke)

Celovec (Klagenfurt), Herzjesukirche Welzenegg (cerkev srca Jezusovega)

Graz, St. Andräkirche (cerkev sv. Andreja)

Celovcu, evangeličanska cerkev jubileja v Afritzu, cerkev v Wölfnitzu, cerkev v Dolini, Jakobova kapela v Bad Kleinkirchheimu, cerkev v Domačalah (Damschach); na Štajerskem: Sv. Luka v Gradcu, cerkev v Donawitzu, cerkev v Leoben-Hinterbergu, cerkev v Bärnbachu, cerkev v Thalu, kapela Emavs v Wernersdorfu.

Gradovi, dvorci, palače, grajske razvaline

Koroške in Štajerske si brez gradov in dvorcev ni mogoče predstavljati. Danes stoji le še del nekdanjih gosposkih bivališč. Veliko je tudi grajskih razvalin.

Grad (Burg) je zaprta, za bivanje primerna utrdba, ki je bila razširjena v srednjem veku in je temeljila na zemljiškem gospodstvu s fevdalno strukturo. Oznaka „Burg“ se uporablja za srednjeveške utrdbe.

Po letu 1500 se je razvil tip **dvorca** (Schloss) kot utrjeno bivališče in upravni sedež deželno stanovskega malega in visokega plemstva. Od renesanse in ba-

Heunburg pri Vovbrah (Haimburg)

Trdnjava Gösting, Graz

Schloss Eggenberg (Dvorec), Gradec
(Giovanni Pietro de Pomis)

roka dalje so tudi bogati meščani zidali dvorce in dvorcem podobne gosposke hiše. Dvorci so bili rezidenčni, lovski, mestni, deželni, dvorci za zabavo in vodni dvorci. Dvorci so bili kulturna in politična središča. Po uničujočem porazu Turkov leta 1683 je двореc postal reprezentančna stavba in središče dvorne kulture ter baročnega življenjskega občutja.

Pojem **palača** (nem. Palast, franc. Palais iz lat. palatinum, ital. palazzo) označuje posebej reprezentativno opremljen bivalni in vladarski sedež v mestu. Palača je neutrjeno plemiško bivališče v mestu.

Številni gradovi so ostali nedotaknjeni tja do 18. stoletja. Ko je **Jožef II.** uvedel Dachsteuer – davek glede na velikost strehe –, so številnim gradovom odstranili strehe in poslopja so začela razpadati. V 19. stoletju se je odnos spremenil, baročno glorio je nasledil romantično-zgodovinski prestiž in ustvaril nov statusni simbol, ki si je poiskal zagon v srednjem veku. Srednjeveške **razvaline** so začeli ceniti in idealizirati.

Gradovi, dvorci in razvaline so kulturni spomeniki, za njihovo vzdrževanje so dali in dajejo veliko denarja tako zasebniki kot tudi davkoplačevalci.

Številni gradovi in dvorci so v zasebni lasti in niso javno dostopni.

Prebivalstvo in jeziki

Avstrija ima ok. 9,1 milijona prebivalcev, od katerih jih petina živi na **Dunaju**. Velik prirastek prebivalstva pa ima območje okrog **Gradca**. Zmanjšuje se število prebivalstva na severnem Štajerskem in v kmečkih predelih Koroške in Štajerske. Priseljevanje oz. migracija sicer prispeva k porastu prebivalstva, a število rojstev in smrti je precej izenačeno. Gorata območja Koroške in Štajerske so zaradi geografskih danosti neposeljena.

Prevladujoči jezik na Koroškem in Štajerskem je nemščina v bavarsko-avstrijski različici. Poleg nemščine obstaja na Koroškem in Štajerskem zakonsko priznani in zaščiteni jezik avtohtone narodne skupnosti. Priznanje manjšinskih pravic koroškim Slovincem in Slovincem na Štajerskem – in s tem priznanje slovenskega jezika – je zapisano v 7. členu Avstrijske državne pogodbe iz leta

1955. Ta narodna skupnost ima v določenih pokrajinah pravico do pouka v materinščini.

Od 1. septembra 2015 ima avstrijski znakovni jezik kot jezik neetnične manjšine svoje mesto v ustavi (8. čl., 3. odst. Zveznega ustavnega zakona) in je s tem priznan jezik manjšine. Njegovi uporabniki in uporabnice imajo v Avstriji pravico, da uporabljajo svoj jezik v uradnih in sodnih zadevah, s tem pa je povezana pravica do tolmača; pouk urejajo posebni predpisi.

Slovenci na Koroškem in na Štajerskem v Avstriji

Ker so se Slovenci, nasledniki alpskih Slovanov, trudili za emancipacijo in enakopravnost z nemško govorečimi sosedi, je v preteklosti prihajalo do nenehnih konfliktov, ki so dosegli vrhunec v koroškem sporu glede krajevnih tabel; kompromis je bil končno dosežen šele leta 2011. Na Koroškem živi **avtohtona slovenska narodna skupnost**, ki naseljuje območja Zilje (Gailtal) in Roža (Rosental) vzhodno od Šmohorja (**Hermagor**) preko Podjune (Jauntal) do **Labota (Lavamünd)**; to je dvojezično (nemško-slovensko) območje. Koroški Slovenci imajo predstavnike v sosvetu slovenske narodne skupnosti pri Uradu zveznega kanclerja. Status narodne skupnosti je zagotovljen z ustavo in mednarodnim pravom. Prebivalstvo Koroške je danes pretežno nemško govoreče. Slovenska narodna skupnost šteje med 15.000 in 30.000 pripadnikov, ki živijo predvsem v južnih predelih dežele od Šmohorja preko Celovca do Labota. Koroški Slovenci pa živijo tudi zunaj svojega avtohtonega območja na Koroškem, na Dunaju in drugod.

Dvojezično območje je natančno določeno z odredbo o učnem jeziku iz leta 1945: to je območje, na katerem so med letoma 1945 in 1958 vsi učenci in učenke osnovnih šol imeli dvojezični pouk. Krajev, kjer živijo koroški Slovenci, je bilo v zadnjem času okrog 800, vendar odstotkovna meja 17,5 % za postavitve dvojezičnih krajevnih tabel ni bila dosežena v vseh. A avstrijsko ustavno sodišče je izhajalo iz odstotkovne meje 10 %.

Ta čas je na južnem Koroškem 182 krajev v 24 občinah z dvojezičnimi krajevnimi tablam. V nekaterih občinah so **dvojezični napisi** na občinskih in društvenih ustanovah. V Katoliški cerkvi je od skupaj 336 župnij 69 takih, v katerih sv. maša poteka v obeh jezikih. Oba deželna jezika sta v Katoliški cerkvi na Koroškem enakovredna in enakopravna. Za to ima posebne zasluge sinoda krške škofije v letih 1970 do 1972, ki se je zavzemala za enakovreden dialog z narodnimi skupnostmi in z drugimi veroizpovedmi in je bila zgled avstrijski sinodi leta 1974 in konsenzni skupini trideset let kasneje, ki je omogočila kompromis glede krajevnih tabel. Dialog spodbuja predvsem dvojezični Dom prosvete (Bildungshaus) v **Tinjah (Tainach)** s svojim dvojezičnim programom. Katoliška cerkev vzdržuje tudi slovensko pastoralno službo in oddelek za slovensko Katoliško akcijo. Cerkev je bila v preteklosti edina ustanova na Koroškem, ki je